

Іванова Ю.І. (Київ)

ВИШИВКИ ПІВДЕННОГО ПОДІЛЛЯ В ЕТНОГРАФІЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Поділля є одним з найпрекрасніших та наймальовничіших куточків України. Займаючи центральну частину Правобережжя, Поділля в рівній мірі зберегло в своїй культурі риси, притаманні всім регіонам України і стосується це як побуту, так і декоративного мистецтва, а також на основі цієї загальноукраїнської культури створило власну, неповторну культуру, яка набула характерних рис як в розписі посуду, традиціях різблення по дереву, а найбільше в традиційній вишивці Поділля, що є чи не найоригінальнішим витвором народного мистецтва і поєднала в собі як архаїчні риси, що відносять корені цієї вишивки в далеке минуле, так і вже більш сучасні варіанти малюнку, є витвором фантазії народних майстринь.

Через своєрідне географічне розташування Поділля (сусідство з такими різними в етнографічному плані регіонами, як, наприклад, Волинь та Бессарабія, Буковина та Київщина) та через Історичні обставини? а також міграційні процеси в XV-XIX ст. на землях Поділля була створена багата матеріальна культура з надзвичайно багатими традиціями і, зокрема, неповторними вишивками, про які було сказано: "Только на юге Украины, в Подолии с ее ярким солнцем и чистым синим небом, многоцветьем щедрой природы могла родиться такая радостная и бьющая счастьем красота - мерзетка шабак» Как и вся вышивка Подолии шабак - это вечный, неугасающий праздник, искрящийся юмором и весельем, дающий уверенность в борьбе с тяготами и невзгодами жизни" (Черноморец, 1992. с:28)

В Національному музеї історії України зберігається досить велика збірка фрагментів української народної вишивки, серед яких значну частину складають фрагменти з Поділля. Ця колекція почалася складатись тоді ж, коли і вся

етнографічна колекція - на початку ХХ ст., коли було створено сам музей. На той час фрагменти української вишивки були частиною музейної експозиції і на наш час збереглися фотографії музейних стін тієї пори, стіни яких було декоровано планшетами нашитими на них фрагментами українських вишивок. Надалі саме ця дореволюційна збірка стала основою для формування досить великої колекції фрагментів, яку, головним чином, було зібрано у довоєнні роки, а точніше - у 1920-х рр., коли відділом етнографії керував Данило Щербак-Івський. На деяких планшетах збереглися дані експедицій, під час яких були зібрані ті чи інші фрагменти, і це, головним чином, 1925-1929 рр. Збирання на той час вехося лише по чотирьох етнографічних районах України: Київщині, Полтавщині, Поділля та Волині. Важко сказати чим пояснюється такий принцип збирання колекції, але фрагменти вишивок з інших етнографічних регіонів України, зокрема Карпат, надійшли до музейних Фондів уже в повоєнні часи - наприкінці 1940 х рр., і це не були результати музейних експедицій, а надходження з місцевих музеїв.

В наш час, на жаль, про певну цілісність колишньої колекції говорити вже не доводиться, оскільки частину її було передано до створеного у повоєнні роки Державного музею українського народного декоративного мистецтва. Але і частина збірки, що залишилась у фондах НМІУ, є надзвичайно великою цінністю для етнографів, істориків та всіх тих, хто займається вивченням українського орнаменту, оскільки тут зберігаються зразки малюнків української народної вишивки, які хоча в більшості своїй і вийшли з ужитку, але сягають своїм корінням далекого* минулого нашого народу і зберігають в собі ще досить велику кількість інформації, яку ми ще не в змозі осягнути повністю.

Як зазначалось, одним з регіонів, в якому велось збирання етнографічних матеріалів, було Поділля. Колекція поповнювалась різними шляхами: це були і матеріали, зібрані під час етнографічних експедицій, і надходження від приватних колекціонерів, що дарували музею свої збирання, і від земств.

Так, у фондах музею зберігаються декілька планшетів і фрагментами української вишивки з Поділля, на зороті яких * штамп та печатка: "Земская управа. Подольская губерния". Щоправда, надходження цих планшетів викликає деякий сумнів. Справа в тому, що наприкінці 1920-х рр. та на початку 1930-х рр., коли по Україні нищились музеї під приводом боротьби з націоналізмом, до столичного історичного музею в Київ були передані деякі колекції з інших музеїв чи їх частин. Таким чином, планшети, про які згадувалось, могли потрапити до фондів НМІУ з Кам'янця-Подільського, із музею, створеного ще в кінці XIX ст. Юхимом Сіцінським, куди вони свого часу дійсно були надіслані земськими управами, бо земства Подільської губернії були зобов'язані збирати різні старожитності свого краю та передавати їх у музей, а крім того, Подільське земство видало наприкінці XIX ст. альбом з малюнками подільських вишивок. Така ж доля спіткала і інші експонати музею - альбоми з фрагментами вишивок Поділля, що були передані до історичного музею після ліквідації Кабінету-музею антропології ім. Федора Вовка на початку 1930-х рр. Один з них походить з Новоушицького повіту і належить до зібрання Н.Ф.Єнівицької, а другий - із села Юзефівка Балтського повіту (зараз с. Йосипівка Ульяновського району Кіровоградської області). Із зібрання Пелагеї Гаврилівни Левицької.*

Потрібно сказати, що збірка фрагментів вишивок з Поділля в етнографічній колекції музею найбільша і найповніша - тут репрезентовані майже всі райони Поділля, за винятком Наддністрянщини та Північного Поділля. Фрагменти подільської вишивки складають приблизно дві третини всієї збірки фрагментів, яка нараховує майже 2000 одиниць зберігання. Походження фрагментів вишивок вказано не

---

* Ілюстрації: Геометричні мотиви орнаменту вишивок, що в тексті, зібрані в с. Юзефівка Балтського повіту Подільської губернії (зараз - село Йосипівка, Ульяновського району, Кіровоградської області)

скрізь і досить велика її частина проходить під шифром “б.д.а.”, тобто - без даної адреси. Повністю або частково вказано походження фрагментів з таких районів Поділля: Ольгопольщина: сс. Михайлівка, Яланець, Новбущицький повіт: е. Лисець; Ямпільщина: сс. Бабчинці, Клембівка, Тиманівка; Могилів-Подільщина: сс. Нишівці, Сліди, Озиринці; Гайсинськ*кмй повіт: сс. Білоусівка, Микулинці; Вінницький повіт: с. Перешполь; Вінничина (без посилання на окреме село); Балтський повіт: с. Юзефівка; м. Балта; Хотинщина (без посилання на конкретне село).

Більша частина атрибутованих вишивок, таким чином, припадає на центральні, південні та південно-східні райони Поділля. На жаль, більша частина фрагментів подільської вишивки все ж не атрибутована за місцем походження, але і те, що має конкретну адресу, досить добре ілюструє географію півдня та південного сходу Поділля. Південні його райони репрезентовані Гайсинським повітом, Ольгопольщиною, Балтським повітом, Ямпольщиною та Могилів Подільщиною. Також більше до Поділля відноситься і Хотинщина, що територіально належала до сусідньої Бессарабської губернії, але етнографічно все ж була ближчою до Поділля.

Впродовж віків народна вишивка Поділля зазнавала впливу сусідів, але при цьому вона ніколи не втрачала ґрунту традицій, що виводились з давньоруської культури. У XIX ст. це надзвичайна тонкість вико»ання різних технік позерхнього шитва (“поверхниця” - “кафасор”); чорна нитка, вишивки білим по білому. При загальних орнаментально - колористичних ознаках вишивки різних регіонів Поділля різнилися між собою, вони ж в свою чергу мали осередки з певними розбіжностями. Так, на сході були популярними вишивки рукопрядними льняними нитками, пофарбованими відваром кори вільхи у сірий, коричневий або вихристий кольори. Акцентувати при цьому головним чином коміри, верхні частини рукавів та манжети жіночих сорочок, а також пазухи, манжети та нагрудні частини чоловічих. У вишивках цього регіону поєднувались різні техніки виконання: стебнівка, гладь, обме-

чування, вирізування, мережки, тощо. Часто вони поєднувались з таким, розрахунком, щоб виділити мережану чг.стину. У жіночих сорочках на поліках вишивали ряди ромбігі з виступами. Звер. Чу їх обрамовувала вужча смуга - так звана "поверхниця", а знизу - підпліччя. Поступово поширювалося, вишивання візерунків нижче поліків на широкій площині рукавів ромбами в один ряд, з'єднаний з виступаючими кутами або ж окресленими декількома пасочками різних стебків у прямокутних площинах (Антонович, Захарук-Чугай, Станкевич, 1992, с.146). З середини ХІХ ст. почали вишивати всю площину рукавів. Орнаментальні мотиви вишивали горизонтальними смугами, а нижче від поліків у шаховому чи вертикальному плані розміщували різні мотиви аж до манжетів. Для південно-східних районів Поділля було характерним вертикальне розміщення геометризаних мотивів у стрічковому або шаховому плані на рукавах і це дають зразки музейної колекції. Своєю вишивкою славились села Яланці, Клембівка, Янгород та ін. Надзвичайно майстерно були виконані вишивки білими та світло-вохристими нитками, які фарбували у лузі із спаленої гречаної соломи, ці вишивки переливались золотистими відтінками, а називався цей колір в народі "пшеничним". Такі вишивки є свого роду "візитною картою" села Клембівки на Ямпільщині, в колекції НМІУ є фрагменти такої вишивки, і, незважаючи на більш ніж вікове своє існування, вони не втратили ані яскравості кольорів, ані своєї чари. Для такої вишивки характерне використання технік вирізування та гладі, а також своєрідний ритм почергової зміни прорізаних та рельєфних мотивів.

В кінці ХІХ ст. по всій території України поширюється малюнок "брокер", який був надзвичайно простий у виконанні в техніці хргстиком і мав величезну кількість варіантів. Цей малюнок потрапив до української сорочки з обгорток від дешевого мила виробництва фабрики "Брокер", а оскільки рослинний, квітковий орнамент був дуже близький до народних традицій, він досить швидко розповсюджується і поступово витісняє інші та. традиційні малюнки. Фантазія вишиваль-

»Л. «чичайно, збагатила простенький малюнок із троянд
,»уж») та лілій, але разом з цим поступово спростилися або й

ідиагаьбзвааді

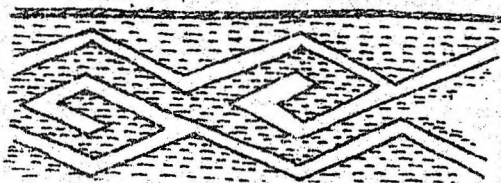
■.Безконечник (виконано чорною за-
полоччю на домотканому полотні, тех-
ніка - ПИТЬ

зовсім вийшли зужитку, складні орнаментальні мотиви архаїчного походження. Особливо цей малюнок поширюється у південних регіонах України, зокрема - і на півдні Поділля. Це пояснюється тим, що

південні землі були заселені порівняно пізно, населення тут перемішалось і якихось певних тенденцій щодо оздоблення одягу, звичайно, не виробилось. Переселенці привозили з собою традиції вишивання своєї території, але поступово все змішується і утворюється своєрідний варіант південної традиції, де в рівних пропорціях змішалися малюнки вишивок і Волині, і Київщини, і Поділля, і інших областей України.

Ці процеси не обійшли боком і південні райони Поділля, що межували з «вільними» землями Бессарабії та Миколаївської губернії, хоча і не в такій мірі. Тут, звичайно, дотримувались власних традицій, але подекуди проглядається вплив традицій вишивки інших регіонів.

Надзвичайно цікавим в цьому плані є альбом з фрагментами вишивок із села Юзефівка Балтського повіту - Це якраз і є самий південний повіт Подільської губернії, тому в альбомі зустрічаються вишивки, характерні як для самого Поділля, так і такі, що можна віднести до будь-якого регіону України. До речі, тут зустрічаються вишивки, які за технікою виконання, малюнками та кольоровими сполуками можуть бути віднесені не лише до південних районів Поділля, а також до південно-східних, т.г. північно-східних, які межували з Київщиною та Волинню, власне до Волині та Київщини. Так, поруч з традиційними для Поділля вишивками низьку чорними нитками з поєднанням з мережкою та класичними варіантами ви-

“Безконечник” (виконано чорною заповолоччу на домотканому поло сні, техніка - занизузан- лінним орнаментом, а ня) також Волині з «

“розетками”,

“зірками” та поєднанням червоного та білого кольорів та червоного з синім. Окремо треба звернути увагу на перехідні варіанти, де малюнки, виконання яких вимагало такої техніки як низь, виконані дуже дрібним хрестиком, але з дотриманням всіх вимог орнаменту. Те ж саме можна сказати і про орнаменти, які традиційно виконувались у техніці гладі. Досить цікавим є поєднання традиційних і навіть досить архаїчних мотивів малюнку з брокаровими комбінаціями - це досить наглядно демонструє поступовість переходу від одних технік та малюнків до інших. •

Досигь цікавими в альбомі є також зразки малюнків, зібрані в одному селі, що характерні для регіонів не лише Поділля, а й для всього Правобережжя України. Поруч з варіантами малюнку, характерними саме для Поділля, тут є фрагменти, мотиви орнаменту яких скоріше властиві для Черкащини або Київщини - рослинні орнаменти з використанням таких елементів, як “полуничник”, “барвінок”, “ружа” тощо. Виконані вони заповолоччу червоного, чорного, синього та білого кольорів, або типові волинські “розетки”, виконані як червоними та чорними нитками, так і нитками, фгрбованими у різні відтінки коричневого кольору з доданням жоєтих та червоних кольорів.

Зокрема, використання ниток різного виробництва і різних кольорів само по собі є досить цікавим моментом, так само, як і використання тканин різного виробництва, і на цьому, варто зупинитися детальніше. В даному випадку на прикладі

мною сел і спостерігається поступовий перехід не лише від ірхаїчних та складних мотивів орнаменту до простіших, але й перехід від домотканого полотна до фабричного та від рукопрядних ниток, пофарбованих в домашніх умовах» до фабричної ж заповочі. В альбомі зібрані фрагменти, де зустрічаються всі можливі варіанти поєднання ниток, тканин, та певних кольорів, використаних для виконання того чи іншого малюнку.

До першої групи можна віднести фрагменти, виконані на домотканому полотні нитками домашнього виробництва. Це, як правило, геометричні малюнки, виконані низкою досить

“Ламані хрести” (виконано чорною заповоччю на домотканому полотні, техніка - низь)

тонкої роботи. Нитки цих вишивок пофарбовані у коричневий колір, іноді обводка на таких малюнках виконана червоною

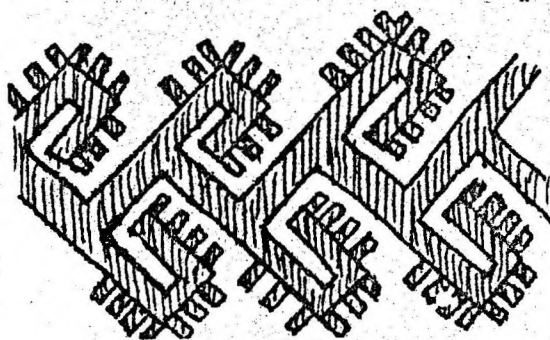
заповоччю, або ж нитки червоного кольору використані як складова частина малюнку. Сюди ж можна віднести і фрагмент (він один), виконаний чорною заповоччю на домотканому полотні - це класична ажурна вишивка, де поєднуються техніки вирізування, мережки, гладі та штапівки. До другої групи відносяться фрагменти, малюнки яких хоча і зберегли свої характерні особливості подільської вишивки, але виконані вони вже хрестиком, полотно використовувалось і домоткане, і куповане. Нитки на цих фрагментах поєднуються: це і домашні, фарбовані у коричневий колір, і червона та жовта заповоч. До речі, цікавим є досить часто використання жовтих ниток у вишивках, виконаних червоними та коричневими нитками, причому жовтий колір не є суттєвою частиною вишивки і використовувався, як правило, лише для акцентування середини геометричних або рослинних мотивів (ромбів, руж, полуниць тощо) та для обводки і розмежування різних за

характером орнаментальних смуг.

Третьою групою є рослинні орнаменти, виконані на фабричній тканині і лише заповоччю (чорною, червоною, синьою, та білою), що вже більше відносяться до своєрідних варіантів і в "брокару", ані до традиційної вишивки, але і тут спостерігаються варіанти, що демонструють проміжні, перехідні форми орнаментів від традиційних рослинно-геометричних до вже чисто брокарових.

У фрагментів, зібраних в Юзефівці (Йосипівці) є ще одна характерна риса: поруч з різними геометричними або рослин-

“Кучері” (виконано чорною заповоччю на домотканому полотні, техніка - низь)

ними мотивами досить часто другою або третьою смугою присутні найрізноманітніші варіанти меандру, причому, у якій би техніці не виконувався сам малюнок, чи низзю, чи хрестиком, смуга меандру, як правило, використовувалась у техніці занизування або набирування.

Окремо потрібно сказати про назви зібраних в альбомі малюнків. На жаль, начни підписані далеко не під всіма фрагментами (даються назви головним чином малюнків, традиційних для Поділля, а фрагменти, вишиті різними видами “брокару” та перехідними варіантами, власних назв не мають), але і ті назви, що даються, досить добре ілюструють, по-перше, органічний зв'язок південних подільських вишивок із вишивками всього Поділля, а, по-друге - зв'язок вишивок орнаментів, що використовувались на Поділлі і в його південних районах зокрема, із загальноукраїнськими орнаментальними

традиціями. Ось перелік * назв малюнків: “безконечник”, “ламані хрести”, “сокирки”, “кучері”, “човники”, “страпони” (“страпори”), “рожі”, “барвінкове”, “полуничник”, “гречка”, “фасоліки”, “мішана ружа”, “сорокопуди”, “віконця”.

Перша частина назв відноситься до суто географічних назв орнаменту, причому назва “безконечник” вказана лише на меандр он их мотивах, де меандр використано в його класичних варіантах. Решта геометричних малюнків, як тих, де вказані назви, так і тих, де назва не дається, можуть бути трактовані і як меандрові варіації, і як поєднання меандру з іншими орнаментальними мотивами. Зокрема, такі малюнки, як “ламані хрести”, “сокирки”, “страпони” нагадують малюнок меандру, але вже стилізованого і з досить суттєвими змінами, домішками.

Назви для орнаментів, що мають рослинне походження, характерні для всієї Правобережної України: “рожі”, “барвінкове”, “полуничник”, “гречка”, “фасоліки”. Малюнки з такими назвами зустрічаються і на Київщині, і, звичайно, по всьому Поділлію. Характерною для степового Півдня є одна назва орнаменту, яка могла виникнути лише там - “сорокопуди”. Цей орнамент має типовий для меандру малюнок і обриси птаха згадати, власне, неможливо, але цікаво, чому для зображення хижого птаха не вибрали якийсь інший варіант, а саме меандр.

Взагалі зміст і походження орнаментів української вишивки є надзвичайно цікавою проблемою. Безліч комбінацій різних варіантів того чи іншого малюнку могли створювати той чи інший настрій, давати певну інформацію про носія одягу, тощо. Досить часто використання меандру та різноманітних його варіацій відносять виникнення деяких малюнків у далеке минуле людства, звідти ж і символіка цього орнаменту, його назва “безконечник” - вічність життя, його безперервність, безперервність роду людського.

Всього альбом із села Юзефівка містить 68 різноманітних ■фрагменті-» вишивок. Вони різняться і за розмірами, і за станом збереження, але всі разом складають картину розвитку і

поступово/ трансформації українського народного орнаменту на землях південного Поділля і все це простежується на прикладі одного села. Від складних геометричних орнаментів, виконаних складними за технікою виконання і до більш легких у виконанні, не таких вибагливих, але всерівно надзвичайно цікавих, а головне- унікальних, як на наш час. Всі ці вишивки * зберегли в собі тепло і щире бажання зробити життя хоч трохи кращим, захистити людину від оточуючого її зла хоча б малюнком на одязі, якому приділяли досить велику увагу. І тому можна сказати, що кожний із малюнків, що описані тут і всі, що не потрапили до цього опису і зберігаються у фондах НМІУ, є справжньою скарбницею народної пам'яті і потребують ретельного дослідження, оскільки саме вивчаючи орнаменти української вишивки, можна зробити багато висновків і про розвиток її історії, і про розвиток світогляду українців, а, можливо, і дати, відповіді на деякі питання про етногенез українців, що є зараз дискусійними.

Література

1. *Черноморец АД.* Ажурная вышивка и игольное кружево. К., 1992.

2. *Антонович Є.А., Захарук-Чугай Р.В., Станкевич М. С.* Декоративно-прикладне мистецтво. Львів, 1992. *